

Agata Dziuban, Anna Ratecka

Od wiedzy instytucji do wiedzy terenu – w stronę demokratycznego wytwarzania wiedzy na temat kobiet świadczących usługi seksualne

Studia Humanistyczne AGH 11/4, 99-115

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Agata Dziuban*, Anna Ratecka**

OD WIEDZY INSTYTUCJI DO WIEDZY TERENU – W STRONĘ DEMOKRATYCZNEGO WYTWARZANIA WIEDZY NA TEMAT KOBIET ŚWIADCZĄCYCH USŁUGI SEKSUALNE

Ludzie wiedzą, co robią; zazwyczaj wiedzą też,
po co robią to, co robią; tym, czego nie wiedzą,
jest to, jakie konsekwencje mają ich działania.

Michel Foucault

W artykule w krytyczny sposób przyglądamy się zinstytucjonalizowanym formom wiedzy na temat kobiet świadczących usługi seksualne. Na podstawie doświadczeń zebranych podczas badań terenowych nad sytuacją kobiet świadczących usługi seksualne w Polsce oraz pracy socjalnej jako streetworkerki w organizacji pozarządowej, wyróżniłyśmy dwa zasadniczo różne rodzaje wiedzy o kobietach świadczących usługi seksualne. Z jednej strony wyodrębniłyśmy „wiedzę instytucji”, zewnętrzną wobec nich i wytwarzaną bez ich współdziałania przez instytucje akademickie, organy ścigania (policja, prokuratura) i instytucje pomocowe (państwowe i pozarządowe), z drugiej strony „wiedzę terenu”, budowaną w ramach prowadzonego w toku terenowej pracy socjalnej (streetworkingu) dialogu z kobietami sprzedającymi seks. Zasadnicze różnice między tymi dwoma rodzajami wiedzy to relacje władzy wpisane w proces tworzenia wiedzy, interesy realizowane poprzez tworzenie i gromadzenie tej wiedzy oraz działania, które są podejmowane jako konsekwencja zebranej wiedzy.

Słowa kluczowe: kobiety świadczące usługi seksualne, praca seksualna, prostytucja, streetworking, wiedza instytucji, wiedza terenu

1. WPROWADZENIE

Prostytucja – czyli komercyjne świadczenie usług seksualnych – jest zjawiskiem wzbudzającym w naszym społeczeństwie duże kontrowersje, co znajduje odzwierciedlenie w debacie akademickiej, dyskursie medialnym i specyficznych reprezentacjach tej problematyki w sferze publicznej. Prostytucja wymieniana jest jednym z nich obok innych zjawisk bezdyskusyjnie uznawanych za problemy społeczne, takich jak narkomania, przestępczość nieletnich,

* CPES Parasol, Instytut Socjologii Uniwersytetu Jagiellońskiego; agata.dziuban@uj.edu.pl

** CPES Parasol, Instytut Socjologii Uniwersytetu Jagiellońskiego; anna.ratecka@gmail.com

alkoholizm, bezdomność czy przemoc w rodzinie (por. Urban 1998; Posipszyl 2008). Zazwyczaj zwraca się uwagę na destrukcyjny wpływ zaangażowania w prostytucję na życie kobiet świadczących usługi seksualne i ich rodzin, podkreślając również negatywne oddziaływanie ich obecności na życie i moralność społeczności lokalnej. Z drugiej strony niektóre środowiska feministyczne podkreślają, że samo istnienie prostytucji jest efektem nierówności płciowych i normalizacji agresywnej męskiej seksualności, zaś kobiety świadczące usługi seksualne postrzegają jako ofiary niesprawiedliwego systemu społecznego (Barry 1996; Overall 1992; Raymond 2006). Z kolei w obrębie nurtu krytycznego, z którym się identyfikujemy, za problem społeczny uważa się nie samą prostytucję czy patriarchalny system społeczny, lecz raczej podkreśla się zmarginalizowaną pozycję kobiet świadczących usługi seksualne, a co za tym idzie – dyskryminację i stygmatyzację, których mogą one doświadczać z powodu swojej pracy¹ (Agustin 2005, 2007; Bernstein 2007; Chapkis 1997; Kempadoo i Dozema 1998).

Celem artykułu jest przyjrzenie się różnym formom wiedzy na temat kobiet świadczących usługi seksualne, strategiom interpretacyjnym oraz uprawomocnionym przez tę wiedzę działaniom skierowanym do – czy podejmowanym wobec – tych kobiet. Analizując wiedzę na temat kobiet sprzedających seks, wytwarzaną przez różne instytucje (akademię, organy ścigania, instytucje pomocowe), skupimy się na streetworkingu, czyli innowacyjnej formie pracy socjalnej, który potraktujemy jako jedną z najbardziej niekrytycznych i nie-stygmatyzujących form wytwarzania wiedzy o tym środowisku. Podejmujemy ten temat jako badaczki zorientowane krytycznie, a także jako streetworkerki zaangażowane w działania Centrum Profilaktyki i Edukacji Społecznej Parasol, organizacji pożytku publicznego, która od 1998 roku realizuje program „Parasol Uliczny”, skierowany do kobiet świadczących usługi seksualne². U podstaw naszej refleksji leżą zatem zarówno doświadczenia zdobyte podczas badań prowadzonych w terenie, jak i w pracy naukowej.

2. KOBIEТЫ ŚWIADCZĄCE USŁUGI SEKSUALNE

Status prostytucji w Polsce z jednej strony określony jest przez odnoszące się do niej przepisy prawne, z drugiej zaś poprzez specyficzne przekonania społeczeństwa na temat tego zjawiska oraz zaangażowanych w nie osób. Polskie prawodawstwo dotyczące prostytucji wpisuje się w model abolicyjny³, w którym prostytucję traktuje się jako negatywne zjawisko

¹ W dyskursie socjologicznym coraz częściej zastępuje się kategorię „prostytucji” – uznawaną za wartościującą i stygmatyzującą – bardziej neutralną kategorią „pracy seksualnej” (*sex-work*) (Kempadoo i Dozema 1998; Sanders, O’Neill i Pitcher 2009).

² Program ten realizowany jest na ulicach Krakowa, metodą terenowej pracy socjalnej.

³ W literaturze wyróżnia się cztery systemy prawne regulujące prostytucję: klasyczny abolicjonizm (świadczenie usług seksualnych nie jest penalizowane, karane jest natomiast czerpanie zysków z prostytucji przez osoby trzecie), nowy abolicjonizm (jak wyżej, ale państwo wprost zakazuje prowadzenia domów publicznych), prohibicjonizm (świadczenie usług seksualnych jest zakazane, karane są osoby świadczące usługi seksualne bądź klienci), system regulacyjny (państwo dopuszcza świadczenie usług seksualnych oraz czerpanie z nich zysku przez osoby trzecie pod określonymi w prawie warunkami) (Transcrime 2005).

naruszające godność kobiety i jej intymność (Jasińska 1989; Transcrime 2005). W konsekwencji państwo dąży do eliminacji prostytucji poprzez karanie tych, którzy czerpią korzyści z komercjalizacji seksu, np. osoby prowadzące agencje towarzyskie lub wynajmujące mieszkania osobom świadczącym usługi seksualne. Oznacza to, że polskie prawo nie kryminalizuje samego świadczenia usług seksualnych, ale sankcje karne stosuje wobec osób pośrednio związanych z prostytucją, czyli sutenerów, kuplerów czy stręczycieli⁴. W konsekwencji środowisko pracy kobiet świadczących usługi seksualne jest silnie skryminalizowane, co naraża je na liczne zagrożenia – zarówno ze strony „pracodawców”, klientów, jak i przedstawicieli władzy i służb porządkowych.

Choć wielu badaczy zwraca uwagę na stopniową liberalizację obyczajów seksualnych Polaków (Izdebski 2006, 2010; Klimczyk 2008; Szlendak 2002), sfera seksualności jest nadal w dużej mierze tabuizowana i mówi się o niej zazwyczaj w atmosferze skandalu; komercjalizacja seksu wzbudza natomiast wiele kontrowersji, o czym świadczą chociażby reakcje na fenomen sponsoringu (Guardian 2007). Konsekwencją tego jest między innymi stygmatyzacja kobiet świadczących usługi seksualne, mająca odzwierciedlenie zarówno w języku (np. określeniach odnoszących się do kobiet sprzedających seks), jak i w opiniach na ich temat, będących elementem zarówno wiedzy potocznej, dyskursu medialnego, jak i nierzadko wiedzy akademickiej (Górska 2006; Pomarańska-Bielecka 2006).

Stygmatyzacji kobiet świadczących usługi seksualne nierzadko towarzyszy dyskryminacja w różnych obszarach życia społecznego (Agustin 2007; Chapkis 1997; Pheterson 1996; SWAN 2009; Sanders, O’Neill i Pitcher 2009). Z jednej strony narażone są one na bezpośrednią przemoc (fizyczną, psychiczną i seksualną) ze strony klientów, sutenerów czy mieszkańców okolicy, w której świadczą usługi seksualne. Niejednokrotnie spotykają się również z agresją lub niechęcią ze strony funkcjonariuszy policji czy straży miejskiej, przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości, służby zdrowia lub instytucji pomocowych, którzy nierzadko podzielają stygmatyzujące przekonania na ich temat⁵. W efekcie kobiety świadczące usługi seksualne często doświadczają wtórnej wiktymizacji⁶ oraz pozbawione są możliwości dochodzenia swoich praw. Chcąc uniknąć bezpośredniej dyskryminacji, zmuszone są ukrywać swoje zajęcia, co uniemożliwia im uzyskanie niezbędnej profesjonalnej

⁴ Stręczycielstwo – nakłanianie do prostytucji; sutenerstwo – czerpanie zysków z prostytucji osób trzecich; kuplerstwo – ułatwianie osobom trzecim świadczenia usług seksualnych. W systemie abolicyjnym wszystkie te czynności są karane ze względu na ich domniemaną szkodliwość dla osób świadczących usługi seksualne. Jednak krytycy systemu abolicyjnego wskazują na konsekwencje tego podejścia dla osób świadczących usługi seksualne, które skazane są w ten sposób na samodzielną działalność i brak wsparcia ze strony osób trzecich, które jako „ułatwiający” prostytucję są przez państwo karane. W konsekwencji osoby sprzedające seks narażone są na liczne ryzyka, w tym przemoc.

⁵ Polskie przepisy prawne – nadające prostytucji quasi-legalny charakter – umieszczają ją na marginesie życia społecznego, reprodukując tym samym negatywne przekonania na temat osób świadczących usługi seksualne, rozprzestrzenione w naszym społeczeństwie, i przyczyniając się tym samym do utrwalenia i pogłębienia ich społecznego wykluczenia.

⁶ Wtórna wiktymizacja, to „sytuacja, w której oprócz pokrzywdzenia przestępstwem ofiary doznają krzywd potwornie poprzez reakcję otoczenia” (Piotrowska i Synakiewicz 2011: 6), a obwiniane są za doznaną krzywdę, ponieważ podejmowały zachowania ryzykowne, np. pracowały, świadcząc usługi seksualne.

pomocy (choćby ze strony policji czy lekarzy specjalistów). Co więcej, bojąc się stygmatyzacji i ostracyzmu ze strony najbliższych, często nie informują ich o swoim zajęciu, co stanowi dla nich duże obciążenie psychiczne i wiąże się z nieustannym lękiem przed zdemaskowaniem (Chapkis 1997).

Częstym błędem jest traktowanie kobiet świadczących usługi seksualne jako homogenicznej grupy i przypisywanie im tych samych charakterystyk: niskiego pochodzenia społecznego, braku wykształcenia, niskich kompetencji społecznych, skłonności do uzależnień itd. (Walendzik-Ostrowska 2006). Mówiąc o kobietach świadczących usługi seksualne, należy mieć na uwadze wewnętrzne zróżnicowanie tej grupy, a więc fakt, że usługi seksualne świadczone są w różnych lokalizacjach – od agencji towarzyskich poprzez prywatne mieszkania do oferowania usług seksualnych w Internecie czy na ulicach. Usługi świadczone są przez osoby o różnym kapitale społecznym, kulturowym i ekonomicznym, poziomie wykształcenia, w różnym wieku, różnego stanu cywilnego i pochodzenia etnicznego lub o różnym statusie obywatelskim (Bernstein 2007). Dochody kobiet świadczących usługi seksualne są bardzo zróżnicowane i zależą od warunków, w jakich – i na jakich – pracują, ich grupy docelowej, zakresu świadczonych usług. Przekłada się to na specyficzną hierarchię wśród kobiet sprzedających seks.

Spśród różnych typów prostytucji za „najmniej prestiżową” i najmniej opłacaną uważana jest prostytucja uliczna (Sanders, O’Neill i Pitcher 2009). Ulica jako przestrzeń publiczna, należąca równocześnie do „wszystkich” i do „nikogo”, stanowi łatwo dostępne miejsce świadczenia usług seksualnych. Jednak kobiety pracujące na ulicy narażone są na spojrzenia wielu postronnych osób i trudno im zachować anonimowość. Z uwagi na to, że są widoczne, są one szczególnie narażone na stygmatyzację ze strony społeczeństwa i trudno im chronić swoją intymność czy prywatność. Negatywnym aspektem pracy na ulicy jest również to, że kobiety tam pracujące mogą zostać łatwo zidentyfikowane przez znajome osoby, przed którymi ukrywają swoje zajęcie (Górska 2006). Łatwa dostępność czyni je również obiektem licznych działań prewencyjno-kontrolnych, mających na celu ograniczenie ich obecności lub widoczności w danej okolicy (podejmowanych zarówno przez służby porządkowe, jak i lokalny samorząd czy społeczność). Badania pokazują, że wiele z kobiet świadczących usługi seksualne na ulicy zażywa substancje psychoaktywne, co jest między innymi spowodowane stresującymi warunkami pracy (Sanders, O’Neill i Pitcher 2009).

Jak zauważyliśmy, fakt, że kobiety świadczące usługi seksualne na ulicy są bardziej wyeksponowane niż kobiety sprzedające seks w innych lokalizacjach, sprawia, że są one dużo bardziej dostępne nie tylko dla klientów czy sutenerów, ale także policji czy przedstawicieli organizacji pomocowych. Z tego również względu to właśnie im najczęściej poświęcone są opracowania naukowe i do nich skierowane są programy pomocowe, przygotowywane przez różne organizacje pozarządowe zaangażowane w proces tworzenia wiedzy o kobietach świadczących usługi seksualne⁷.

⁷ Projekty skierowane do kobiet świadczących usługi seksualne na ulicach prowadzą między innymi Stowarzyszenie Program „Stacja”, Stowarzyszenie na rzecz Promocji Zdrowia i Prewencji Zagrożeń Społecznych TADA, Stowarzyszenie Po MOC.

W kolejnych częściach artykułu przyjrzymy się bliżej specyfice wiedzy na temat kobiet świadczących usługi seksualne, wytwarzanej przez organy ścigania, agendy państwowe oraz organizacje pozarządowe, a także podejmowanym przez nie działaniom skierowanym wobec czy do tych osób.

3. WIEDZA NA TEMAT KOBIET ŚWIADCZĄCYCH USŁUGI SEKSUALNE

Nie ulega wątpliwości, że proces wytwarzania wiedzy jest zawsze uwikłany w rozpowszechnione w danym społeczeństwie czy środowisku (intelektualnym, instytucjonalnym itd.) wartości. Oznacza to, że wiedza jest zawsze „usytuowana” (Haraway 1998), a więc zakorzeniona w określonym kontekście politycznym, kulturowym, historycznym czy obyczajowym, który wyznacza interpretacyjne ramy oraz sposoby postrzegania danego zjawiska. Jako taka ma ona nieobiektywny i często ideologiczny charakter, wyrażając określone interesy i wartości aktorów zaangażowanych w jej wytwarzanie. W konsekwencji każda wiedza jest wiedzą pozycyjną, która niesie ze sobą specyficzny język, praktyki dyskursywne i strategie interpretacyjne, uprzywilejowujące określone reprezentacje kosztem innych (Agustin 2007; Foley i Valenzuela 2010; Foucault 1998, 2000). Co istotne, znajdują one swoje odzwierciedlenie w działaniach i – w przypadku instytucji pomocowych czy instytucji porządku publicznego – polityce społecznej skierowanej do grup będących przedmiotem wiedzy. W artykule szczególną uwagę poświęcimy temu, jakie konsekwencje dla działań podejmowanych przez dane instytucje – i zorientowanych na rozwiązanie problemu, za jaki uznawana jest prostytucja, lub niwelowanie jej negatywnych konsekwencji – mają specyficzne dla nich sposoby ujmowania prostytucji.

Oznacza to, że przyjrzymy się bliżej zinstytucjonalizowanym formom wytwarzania wiedzy na temat kobiet świadczących usługi seksualne, starając się wskazać na leżące u ich podstaw założenia i będące ich urzeczywistnieniem działania skierowane do/wobec kobiet świadczących usługi seksualne. Na potrzeby artykułu wyróżniamy dwa rodzaje wiedzy na temat kobiet świadczących usługi seksualne: „wiedzę instytucji”, zewnętrzną wobec nich i wytwarzaną bez ich współdziałania przez instytucje akademickie, organy ścigania (policja, prokuratura) i instytucje pomocowe (państwowe i pozarządowe), oraz „wiedzę terenu”, budowaną w ramach prowadzonego w toku terenowej pracy socjalnej dialogu z kobietami sprzedającymi seks.

Te dwa różne typy wiedzy o pracownicach seksualnych wyodrębniłyśmy w toku pracy jako streetworkerki w CPES Parasol. Praca z kobietami świadczącymi usługi seksualne oraz badania terenowe przeprowadzone w środowisku organizacji pozarządowych pracujących z osobami świadczącymi usługi seksualne, wspierających ofiary handlu ludźmi czy instytucji, zaangażowanych w działania wobec osób świadczących usługi seksualne, pozwoliły nam zaobserwować, jak różna wiedza o kobietach świadczących usługi seksualne może być budowana w zależności od podmiotu, który wykazuje nimi zainteresowanie.

Metody analizy „wiedzy instytucji” i „wiedzy terenu” różnią się. „Wiedza instytucji” została zbadana na podstawie socjologicznej analizy aktów prawnych dotyczących prostytucji (art. 115, 203 i 204 Kodeksu karnego, art. 140, 141 i 142 Kodeksu wykroczeń) oraz analizy

danych zastanych, dotyczących prostytucji i przestępstw okolo prostytutkinych (statystyk policyjnych i sądowych), wypowiedzi przedstawicieli prokuratury oraz prawniczych interpretacji regulacji prostytucji w Polsce (Karsznicki 2010; Namysłowska-Gabrysiak 2010; Błońska 2009), a także literatury naukowej dotyczącej zjawiska prostytucji w Polsce z dziedzin takich jak socjologia, psychologia, pedagogika, resocjalizacja (np. Dawid-Olczyk 2006; Godzwon 2010; Jasińska 1967; Kowalczyk-Jamnicka 1998). Informacje dotyczące charakteru „wiedzy instytucji” zebraliśmy również na podstawie wypowiedzi prokuratorów, policjantów i pracowników instytucji państwowych, zaangażowanych w działania na rzecz regulacji prostytucji oraz prewencji handlu ludźmi, osób pracujących w organizacjach pozarządowych, wspierających ofiary handlu ludźmi i eksploatacji prostytucji. Wypowiedzi te zostały zebrane w toku badań terenowych, między innymi podczas „Krajowej Konferencji na temat Zwalczenia i Zapobiegania Handlowi Ludźmi”, stażu w Fundacji La Strada i Stowarzyszeniu Po MOC, szkoleń dla pracowników administracji publicznej oraz pracowników organizacji pozarządowych w zakresie pracy z osobami świadczącymi usługi seksualne oraz przeciwdziałania handlowi ludźmi⁸.

Z drugiej strony charakterystyka pojęcia „wiedza terenu” została wyodrębniona przede wszystkim na podstawie naszych osobistych doświadczeń jako streetworkerek w organizacji CPES Parasol. „Wiedza terenu” to informacje, które same zbieramy podczas pracy z kobietami świadczącymi usługi seksualne, a następnie obiektywizujemy je w raportach sporządzanych po każdym dniu pracy. Informacje zawarte w raportach są następnie przez cały zespół dyskutowane, komentowane i uzupełniane. Dodatkowymi źródłami informacji o charakterystyce „wiedzy terenu” były nieformalne rozmowy ze streetworkerami z innych organizacji pozarządowych (Stowarzyszenie Program „Stacja”, Społeczny Komitet ds. AIDS (SKA), Stowarzyszenie Po MOC), materiały szkoleniowe przekazywane podczas warsztatów dla osób pracujących z osobami świadczącymi usługi seksualne i publikacje naukowe dotyczące streetworkingu i metody *harm reduction*.

4. WIEDZA INSTYTUCJI

„Wiedza instytucji” na temat kobiet świadczących usługi seksualne często nie jest wolna od przekonania na temat prostytucji rozpowszechnionych w naszym społeczeństwie i obecnych w dyskursie publicznym. Tworzy ona specyficzny obraz prostytucji i samych kobiet świadczących usługi seksualne, który uzasadniony jest przez autorytet naukowy, prawodawstwo, władzę państwową oraz legitymizuje działania instytucjonalne skierowane wobec/do kobiet świadczących usługi seksualne. W Polsce wiedza instytucjonalna dotycząca kobiet świadczących usługi seksualne wytwarzana jest przede wszystkim przez policję i sądy, instytucje pomocowe (w tym organizacje pozarządowe), a także naukowców – przede wszystkim seksuologów, socjologów, kryminologów i pedagogów resocjalizacyjnych. Bez względu jednak na obszar instytucjonalny prostytucja traktowana jest jako problem społeczny (Antoniszyn i Marek 1985; Gardian 2007; Jędrzejko 2006; Kowalczyk-Jamnicka 1998; Kurzepa 2005; Leśniak 1994; Posipszył 2008). Duża część interpretacji zjawiska prostytucji leżąca u podstaw

⁸ Badania przeprowadzono w latach 2009–2012.

„wiedzy instytucji” zbudowana jest wokół paradygmatu dewiacji i patologii społecznej, w którym sama prostytucja traktowana jest jako zjawisko jednoznacznie negatywne, mające destrukcyjny wpływ nie tylko na kobiety świadczące usługi seksualne i ich rodziny, ale również na pozostałych członków społeczeństwa, stanowiąc bezpośrednie zagrożenie dla porządku społecznego, moralności i obyczajowości społeczeństwa (Rodzynkiewicz 1999). Dobrze ilustruje to sposób ujmowania prostytucji w polskim prawodawstwie. W Kodeksie karnym zapisy dotyczące dobrowolnej prostytucji, a więc artykuł 204, znajdują się w rozdziale „Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności”, co klasyfikuje ją jako zjawisko naruszające ład społeczny, ogólnie pojętą obyczajowość oraz porządek w „dziedzinie płciowej” (Śliwiński 1948). Natomiast artykuł 142 Kodeksu wykroczeń nakazuje karanie „natarczywego” proponowania innej osobie „dokonania czynu nierządowego w celu uzyskania korzyści majątkowej”, a więc zakazuje ostantacyjnego (*sic!*) oferowania usług przez seksualnych.

W tym ujęciu przyczyn istnienia zjawiska prostytucji upatruje się w samych kobietach świadczących usługi seksualne, które postrzegane są jako osoby o wybujałej i patologicznej seksualności, cierpiące na zaburzenia osobowości (Lombroso i Ferrero 1895), nieprzystosowane społecznie, niezdolne do budowania i utrzymania trwałych relacji emocjonalnych i społecznych (Gardian 2007; Jasińska 1967; Kowalczyk-Jamnicka 1998). Co znaczące, ten model interpretacyjny nie uwzględnia zazwyczaj osób, bez których prostytucja nie miałaby racji bytu, a więc mężczyzn korzystających z usług seksualnych, normalizując ich potrzeby seksualne (uznając za „naturalne” szukanie przez mężczyzn zaspokojenia seksualnego poza związkami intymnymi, przede wszystkim poza małżeństwem)⁹. Dopatrując się przyczyn prostytucji w cechach osobowościowych i obyczajowości samych kobiet świadczących usługi seksualne, pomija zazwyczaj środowiskowe, socjoekonomiczne i kulturowe uwarunkowania prostytucji, zawieszając ją niejako w społecznej próżni.

Drugi z dominujących w ramach instytucji paradygmatów myślenia o prostytucji dopatruje się jej przyczyn nie tyle w zaburzeniach osobowości i upadku moralnym samych kobiet świadczących usługi seksualne, ile raczej w patologicznym lub szkodliwym kontekście społecznym, który sprzyja pojawianiu się takiego negatywnego zjawiska społecznego, za jakie uznawana jest prostytucja (Jasińska 1967; Jędrzejko 2006; Kowalczyk-Jamnicka 1998; Kurzępa 2005). W tej perspektywie kobiety świadczące usługi seksualne nie są traktowane jako dewiantki zagrażające porządkowi społecznemu, ale raczej jako ofiary niesprzyjających warunków społecznych, które – wbrew ich woli czy też poza ich świadomym wyborem – popchnęły je „na ulicę”. Zazwyczaj wskazuje się na określoną grupę uwarunkowań przyczyniających się do zaangażowania się kobiet w przemysł seksualny, takich jak traumatyczne doświadczenia biograficzne (molestowanie seksualne w dzieciństwie lub wczesnej młodości, dorastanie w patologicznej rodzinie), brak autorytetów oraz pozytywnych wzorców relacji damsko-męskich w domu rodzinnym, nałogi, trudna sytuacja ekonomiczna, przymus ze strony osób trzecich czy postępująca komercjalizacja intymności i seksualności we współczesnym społeczeństwie

⁹ Jak zauważa Barbara Błońska, w polskiej literaturze prawniczej podkreśla się pozytywną rolę, jaką prostytucja pełni w społeczeństwie, będąc „wentylem bezpieczeństwa” dla potrzeb seksualnych niezaspokajanych w małżeństwie, jednak ze względu na swój przygodny charakter nie stanowi zagrożenia dla trwania związku (Błońska 2009). Należy jednak podkreślić, że są to tylko potrzeby seksualne mężczyzn, co dla autorów tych poglądów jest tak oczywiste, że nawet niewypowiedziane (*sic!*).

polskim (Agustin 2007: 60–61; Bernstein 2007; Gardian 2007; Klimczyk 2008). Co istotne, możemy wyróżnić dwa warianty tego modelu. W pierwszym z nich zakłada się, że wszelkie formy prostytucji są wyrazem przemocy wobec kobiet, a żadna kobieta nigdy świadomie i dobrowolnie nie podjęłaby się świadczenia usług seksualnych¹⁰ (Barry 1996; Overall 1992; Raymond 2006), w drugim z kolei zwraca się szczególną uwagę na sytuacje, w których kobiety zostały zmuszone do świadczenia usług seksualnych przez osoby trzecie (Zielińska 2006).

Drugie ujęcie znajduje swe odzwierciedlenie w polskim ustawodawstwie, mianowicie w przepisach odnoszących się do zjawiska „handlu ludźmi” (art. 115 § 22 Kodeksu karnego), które definiują je jako:

(...) werbowanie, transport, dostarczanie, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osoby z użyciem przemocy (...), przyjęcia korzyści majątkowej (...) w celu jej wykorzystania, nawet za jej zgodą, w szczególności w prostytucji.

W myśl tego przepisu kobieta świadcząca usługi seksualne pod przymusem¹¹ zostaje zidentyfikowana jako ofiara handlu ludźmi i zyskuje status osoby pokrzywdzonej oraz może liczyć na pomoc ze strony państwa i instytucji pomocowych (państwowych i pozarządowych). Status takiej kobiety znacznie odbiega od statusu osoby dobrowolnie świadczącej usługi seksualne, która nie może dochodzić swoich praw, gdy np. sutener przywłaszcza sobie część jej zarobków pod groźbą użycia przemocy (Namysłowska-Gabrysiak 2010). W przeciwieństwie do kobiet dobrowolnie świadczących usługi seksualne, kobiety zidentyfikowane jako ofiary czy to handlu ludźmi, przemocy czy też biograficznej konieczności postrzegane są jako niewinne i pokrzywdzone i w konsekwencji nie noszą piętna, jakim obciążone są kobiety nieobjęte tą definicją.

Omówione powyżej interpretacyjne ramy zjawiska prostytucji stanowią kluczowy element wiedzy na jej temat oraz znajdują swoje bezpośrednie odzwierciedlenie w działaniach skierowanych wobec czy do kobiet świadczących usługi seksualne na ulicy. Pierwsza z nich, ujmowana przez nas jako „model dewiantki”, leży najczęściej u podstaw działań policji, straży miejskiej oraz niektórych instytucji samorządowych, mających na celu ochronę obyczajności, norm moralnych oraz porządku publicznego. Wiedza ta ma charakter funkcjonalny, ma służyć ochronie społeczeństwa, a w szczególności społeczności lokalnych, przed negatywnymi skutkami obecności kobiet sprzedających seks na ulicach miast. Zatem działania policji, straży miejskiej i samorządów mają na celu przede wszystkim zmniejszenie widoczności kobiet świadczących usługi seksualne. Osiągane jest to poprzez ograniczenie obecności kobiet do pewnych kwartałów w mieście, poprzez instalowanie systemów monitoringu (co ma na celu również odstraszenie klientów), liczne kontrole, którym poddawane są kobiety podczas

¹⁰ W Polsce siostra Anna Bałchan ze stowarzyszenia Po MOC wprowadziła termin „przymuszonej prostytucji”, który opisuje zarówno sytuacje, gdy kobieta jest wprost zmuszana przez osoby trzecie do świadczenia usług seksualnych wbrew jej woli, jak też przypadki, gdy sama decyduje się podjąć taki krok, jednak jej decyzja powodowana jest „wewnętrznym przymusem”, czyli np. traumatycznymi przeżyciami z młodości, które według Anny Bałchan pozostawiły piętno na jej osobowości i skłoniły ją do pracy w seksbiznesie (Bałchan i Wiśniewska 2007).

¹¹ Przyjęta w polskim prawodawstwie (za protokołem z Palermo) definicja handlu ludźmi jest szeroka i może obejmować także przypadki, gdy np. osoba zdecydowała się na świadczenie usług seksualnych, ale została oszukana w kwestii warunków pracy.

swojej pracy na ulicy, mające na celu zniechęcanie ich do pracy w danej okolicy. Niejednokrotnie owe kontrole nie mają podstaw prawnych i stanowią formę wywierania nacisku, a często również zastraszania kobiet świadczących usługi seksualne¹². Policja również monitoruje osoby świadczące usługi seksualne i – choć oficjalnie nie prowadzi rejestru kobiet świadczących usługi seksualne – ma de facto wiedzę na temat kobiet świadczących usługi seksualne (dane osobowe uzyskane podczas ich legitymizowania, wiedzę o tym, gdzie i kiedy pracują, zdobytą podczas kontroli na ulicy i w agencjach towarzyskich), co jest w pewnym sensie niezgodne z polskim prawem w myśl uchwalonej przez ONZ „Konwencji w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytucji” z 1950 roku, zakazującej między innymi ewidencji osób świadczących usługi seksualne, którą Polska ratyfikowała (Błońska 2009: 83). Powyższe działania mają charakter opresyjny wobec kobiet świadczących usługi seksualne, nadając legalnym działaniom status quasi-kryminalny, wzmacniając przez to stygmatyzację i marginalizację kobiet pracujących w seksbiznesie. Powyżej opisane działania podejmowane przez organy ścigania służą zatem reprodukcji, a nie weryfikacji istniejącej wiedzy na temat kobiet świadczących usługi seksualne, tym samym potwierdzając i wzmacniając leżące u jej podstaw schematy interpretacyjne, w ramach których prostytucja traktowana jest jako patologia społeczna.

Z kolei „model ofiary” leży przede wszystkim u podstaw działań mających na celu niesienie pomocy kobietom świadczącym usługi seksualne, które traktowane są jako ofiary przymusu zewnętrznego (np. ekonomicznego, przemocy lub szantażu), wewnętrznego (wspomniana już „konieczność biograficzna”) lub handlu ludźmi. Instytucjami, które funkcjonują w obrębie tego paradygmatu, są przede wszystkim agendy państwowe związane ze zwalczaniem handlu ludźmi (Program MSWiA Ochrony Świadka Handlu Ludźmi, ośrodki pomocy społecznej) oraz różne organizacje pozarządowe: kobiece (np. Fundacja La Strada, NEWW Polska¹³) czy organizacje związane z Kościołem katolickim (tj. Po MOC, Caritas). Choć instytucje te działają na podstawie różnych aksjomatów światopoglądowych i dążą do specyficznych dla siebie celów (interes państwa, emancypacja kobiet, ochrona godności kobiety), to w podobny sposób definiują „dobro” kobiet świadczących usługi seksualne oraz formułują skierowane do nich programy pomocowe. Zadaniem tych programów jest umożliwienie kobietom będącym ofiarami handlu ludźmi i „przymuszonej prostytucji” powrotu „na łono społeczeństwa”, rozpoczęcia „normalnego życia”, nabycia podstawowych kompetencji społecznych oraz powtórnego socjalizowania się do obowiązujących w naszym społeczeństwie norm. Cele te realizowane są poprzez terapię, działania resocjalizacyjne, treningi zawodowe, pomoc w zdobyciu wykształcenia, programy edukacyjne na temat przemocy i zachowań ryzykownych (Balchan i Wiśniewska 2007; Dawid-Olczyk 2006). Kluczowym elementem programów pomocowych jest zapewnienie ich beneficjentkom bezpiecznego schronienia pozwalającego przede wszystkim na ich izolację od środowiska seksbiznesu, które traktowane jest tutaj jako podstawowe źródło zagrożenia i demoralizacji. Mimo że leżąca u podstaw tych działań wiedza – inaczej niż wiedza oparta na modelu dewiantki – ma służyć poprawie sytuacji kobiet

¹² O zaistnieniu takich sytuacji informowały wielokrotnie beneficjentki programu „Parasol Uliczny”.

¹³ Stowarzyszenie Współpracy Kobiet, NEWW Polska (przede wszystkim program „Południowy Bałtyk”, mający na celu przeciwdziałanie przemocy wobec kobiet w basenie Morza Bałtyckiego).

świadczących usługi seksualne, a same te działania nie są wymierzone przeciwko nim, to jednak również one mogą mieć negatywne konsekwencje dla tych kobiet i w nieadekwatny sposób przedstawiać ich rzeczywistą sytuację. Przede wszystkim prowadzą one do wiktyimizacji kobiet sprzedających seks, przedstawiając je zawsze – *explicite* bądź *implicite* – jako bierne i bezradne ofiary niezdolne same sobie pomóc, niejednokrotnie je infantyilizując (Agustin 2007; Andrijasevic 2010) czy też odbierając im podmiotowość i decyzyjność. Tym samym – jak w omawianym wcześniej przypadku – służą one reprodukcji stereotypowych założeń na temat kobiet świadczących usługi seksualne i kobiecości w ogóle.

Wspólnymi cechami wiedzy instytucji, czy to działających z uwzględnieniem „modelu dewiantki” czy „modelu ofiary”, jest przede wszystkim to, iż wiedza ta jest zewnętrzną wobec kobiet świadczących usługi seksualne. Traktowane są one w obu przypadkach nie jako podmioty, ale jako przedmioty rozmaitych działań kontrolnych czy pomocowych ze strony przedstawicieli różnych instytucji. Oznacza to, że wiedza ta ma asymetryczny charakter: nie uwzględnia głosu i perspektywy samych kobiet i definiowana jest niejako „za ich plecami”. W konsekwencji często jest ona jednostronna i nie dostarcza pełnego obrazu zjawiska prostytucji w Polsce, nie dostrzegając np. zróżnicowania sytuacji życiowej, położenia socjoekonomicznego czy indywidualnych motywacji i historii kobiet sprzedających seks. Tym samym przyczynia się ona do reprodukcji stereotypowych i wartościujących wizerunków „prostytutek” – kobiet upadłych bądź niewolnic seksualnych. Co więcej, wiedza ta opiera się niejednokrotnie na niezwyfikowanych czy przyjętych *a priori* założeniach dotyczących sytuacji kobiet świadczących usługi seksualne, które określone są przez interesy oraz logikę działania konkretnych instytucji (państwowych, katolickich, kobiecych, porządkowych). Interesy te – określające sposób postrzegania oraz wyznaczające strategie działania wobec kobiet świadczących usługi seksualne – są nierzadko rozbieżne, a nawet sprzeczne z interesami, potrzebami i oczekiwaniami samych kobiet sprzedających seks.

5. WIEDZA TERENU

Drugą wyróżnioną przez nas formą wiedzy na temat kobiet świadczących usługi seksualne jest „wiedza terenu”, budowana w obrębie pracy socjalnej prowadzonej metodą streetworkingu. Streetworking jest innowacyjną metodą pracy socjalnej, w ramach której pracownicy socjalni (streetworkerzy) wychodzą poza mury instytucji pomocowych i pracują z beneficjentami na ich własnym „terenie” czy w ich własnym środowisku (por. Bielecka 2005; Walendzik 2005; Michel 2011). Jako metoda *outreach* (ang. „wyjścia do”, „dotarcia do”), streetworking skierowany jest do osób i grup społecznych, które z własnej woli lub z przyczyn niezależnych od siebie nie są bezpośrednio objęte działaniami instytucji pomocowych i pozbawione są wsparcia ze strony innych (agend państwowych, rodziny, społeczności lokalnej itd.), a więc między innymi do osób bezdomnych, dzieci ulicy, dzieci na ulicy, osób zażywających substancje psychoaktywne czy właśnie osób świadczących usługi seksualne. Beneficjentami działań streetworkerskich są więc przede wszystkim grupy, które ze względu na swoją sytuację życiową i socjoekonomiczną, podejmowane zachowania (ryzykowne, niezgodne z prawem i normami kulturowymi), styl życia czy profesję, zagrożone są marginalizacją i wykluczeniem

społecznym oraz doświadczają stygmatyzacji społecznej ze strony innych. Zadaniem terenowych pracowników socjalnych jest dotarcie do potencjalnych beneficjentów w ich własnym otoczeniu i środowisku życiowym (które często stanowi ulica, dworce, place, kluby, bary, centra handlowe itd.) oraz nawiązanie z nimi osobistego kontaktu, który umożliwi podjęcie działań pomocowych oraz udzielenie beneficjentom i beneficjentkom niezbędnego wsparcia.

Pierwszym i podstawowym krokiem prowadzącym do tego celu jest budowanie między streetworkerami a beneficjentami relacji i więzi opartych na wzajemnym szacunku, zaufaniu i tolerancji. Umożliwiają to, np. tak jak w „Parasolu Ulicznym”, cykliczne i regularne spotkania z beneficjentami w trakcie dyżurów realizowanych w tych częściach miasta, w których spędzają oni czas. Co istotne, kluczową rolę w metodzie streetworkingu odgrywa zasada podmiotowego traktowania osób objętych działaniami pomocowymi i niepostrzegania ich jedynie przez pryzmat czy z perspektywy problemów, z którymi się mierzą lub też podejmowanych przez nie działań spychających je na margines społeczny. Nieoceniający i niestygmatyzujący kontakt pozwala terenowym pracownikom socjalnym na lepsze poznanie osób zagrożonych marginalizacją – ich życiowej sytuacji, biografii, motywacji, planów i potrzeb – oraz udzielenie beneficjentom wsparcia pozwalającego im na uzyskanie poczucia sprawstwa i decyzyjności.

Choć podstawowym celem programów streetworkerskich, w tym projektu „Parasol Uliczny”, jest przeciwdziałanie społecznej ekskluzji oraz polepszenie jakości życia osób żyjących na marginesie społeczeństwa, poszczególne działania, metody pracy oraz zadania, jakie stawiają przed sobą streetworkerzy, są odpowiedzią na potrzeby i oczekiwania konkretnych osób czy grup zagrożonych wykluczeniem. Oznacza to, że specyficzna sytuacja kobiet świadczących usługi seksualne determinuje określone cele i strategie działania streetworkerów pracujących z tą grupą. Ze względu na status prawny prostytucji w Polsce, działania streetworkerskie prowadzone są głównie z osobami świadczącymi usługi seksualne w środowisku ulicznym. Jak zaznaczyłyśmy, to kobiety świadczące usługi seksualne na ulicy są często narażone na stygmatyzację – nie tylko ze strony społeczeństwa, ale często i przedstawiciele różnych instytucji, członków rodziny i partnerów życiowych – co sprawia, że niejednokrotnie nie mają możliwości i/lub odwagi korzystać z przysługujących im praw i zinstytucjonalizowanych form pomocy. Dlatego też jednym z podstawowych zadań streetworkerów jest zwiększenie poziomu wiedzy i świadomości kobiet sprzedających seks na temat oferty pomocowej, dostępnych im usług socjalnych oraz przysługujących im praw, a nierazko również pośredniczenie w komunikacji między beneficjentkami a różnymi instytucjami (prawnymi, socjalnymi, medycznymi), monitorowanie przebiegu procesu pomocowego oraz podejmowanie interwencji w przypadku naruszenia praw beneficjentek. Kolejnym kluczowym zadaniem streetworkerów pracujących z kobietami świadczącymi usługi seksualne jest poszerzanie ich wiedzy na temat bezpośrednich zagrożeń związanych z pracą w seksbiznesie: przemocy ze strony klientów i sutenerów, narkomanii i alkoholizmu, oraz – co najważniejsze – ryzykownych zachowań seksualnych oraz ryzyka zakażenia się HIV/AIDS oraz innymi chorobami przenoszonymi drogą płciową (STI¹⁴). Rola terenowych pracowników socjalnych polega tu przede wszystkim na edukowaniu kobiet świadczących usługi seksualne na temat bezpieczeństwa w pracy, zagrożeń związanych z zażywaniem środków psychoaktywnych (oraz dostępnej pomocy dla

¹⁴ ang. *sexually transmitted infections*.

osób uzależnionych), chorób przenoszonych drogą płciową, profilaktyki HIV/AIDS oraz bezpiecznych zachowań i technik seksualnych. Działaniom tym towarzyszy zazwyczaj dystrybucja materiałów profilaktycznych, tj. prezerwatyw, lubrykantów, chusteczek do higieny intymnej oraz ulotek na temat STI.

Działania streetworkerów wpisują się zatem w model pracy socjalnej czy politykę pomocową, określoną mianem „redukcji szkód” (*harm reduction*). Celem polityki „redukcji szkód” jest minimalizowanie jednostkowych i społecznych szkód spowodowanych podejmowaniem ryzykownych zachowań, szczególnie w tych sytuacjach, w których nie jest możliwe całkowite wyeliminowanie potencjalnych zagrożeń – psychicznych, socjalnych, zdrowotnych czy ekonomicznych – płynących z podejmowania zachowań ryzykownych, tj. w tym przypadku świadczenia usług seksualnych (Carden 2006; Rekart 2005; Walendzik 2005). W przeciwieństwie do przedstawionych strategii pomocowych czy kontrolnych, opartych na modelu dewiantki lub ofiary, w ramach których prostytutka traktowana jest jako zjawisko społecznie i moralnie szkodliwe, strategia *harm reduction* zorientowana jest nie tyle na walkę ze zjawiskiem prostytucji, co z jej negatywnymi konsekwencjami dla samych osób świadczących usługi seksualne oraz ich otoczenia społecznego. Inaczej niż miało to miejsce w przypadku poprzednich podejść, w tym paradygmacie unika się formułowania (moralnych, oceniających) sądów na temat osób świadczących usługi seksualne i podejmowanych przez nie działań. Przyjmuje się z kolei, że tego rodzaju działania zawsze mają swoje psychologiczne, biograficzne, społeczne, prawne i ekonomiczne uwarunkowania, które należy brać pod uwagę w pracy z kobietami świadczącymi usługi seksualne. Tego rodzaju wielowymiarowe czy – by posłużyć się słowami Michaela Cardena (2006: 201) – holistyczne ujęcia prostytucji, formułowane jest nie tylko (czy nie tyle) na podstawie zastanej wiedzy na temat prostytucji, która często nacechowana jest wartościująco i nie przystaje do rzeczywistości, ale przede wszystkim na podstawie wiedzy zbieranej przez streetworkerów w toku pracy terenowej i bezpośrednich interakcji z kobietami świadczącymi usługi seksualne. Wieloletnie i pogłębione relacje z beneficjentkami pozwalają pracownikom socjalnym na bardziej adekwatny – i wrażliwszy na niuanse – wgląd w ich sytuację i uniknięcie pułapki nieuzasadnionego generalizowania lub zbyt pochopnego formułowania wniosków na temat tej grupy, w którą tak często wpadają przedstawione powyżej modele dewiantki i ofiary.

Tym samym wiedza wytwarzana poprzez streetworking oparty na strategii „redukcji szkód” – określona przez nas mianem „wiedzy terenu” – ma pragmatyczny i humanistyczny charakter (Carden 2006: 201). Z jednej strony zorientowana jest na bezpośrednie działania będące odpowiedzią na rzeczywiste problemy, potrzeby i oczekiwania kobiet świadczących usługi seksualne, pozwalając na skuteczną i adekwatną interwencję. Z drugiej zaś dowartościowuje ich osobistą perspektywę, przeżycia oraz wiedzę, i właśnie je czyni punktem wyjścia dla podejmowanych działań pomocowych. Priorytety, strategie i cele postępowania określane są tu nie odgórnie – przez agendy państwowe i różne instytucje pomocowe (tj. ośrodki pomocy społecznej, organizacje pozarządowe), jak ma to miejsce w przypadku dyskutowanej wcześniej „wiedzy instytucji”, ale oddolnie, we współpracy czy przy współudziale terenowych pracowników socjalnych oraz – co najważniejsze – samych kobiet świadczących usługi seksualne. Oznacza to, że kobiety świadczące usługi seksualne traktowane są tu nie tylko jako beneficjentki czy odbiorczynie pomocy, ale również jako ekspertki dysponujące

wiedzą i doświadczeniem, które mogą wzbogacić perspektywę pracowników socjalnych, a w konsekwencji przygotowywaną przez nich ofertę pomocową. Przyznanie samym beneficjentkom stosunkowo dużej kontroli nad procesem produkcji wiedzy na własny temat, możliwości definiowania problemów i ich możliwych rozwiązań, oraz określania granic własnej prywatności/intymności (a więc zakresu informacji, którymi gotowe są podzielić się ze streetworkerami) sprzyja ich upodmiotowieniu, daje im poczucie sprawczości i wpływu na podejmowane wobec nich działania.

Patrząc na relację między beneficjentkami działań streetworkerów a pracownikami terenowymi jak na proces tworzenia wiedzy, można stwierdzić, że spełniają one postulaty feministycznej metodologii w badaniach społecznych, a więc zrównania statusu badacza i uczestniczek badania, traktowanie respondentek jako ekspertek w obszarze ich własnych doświadczeń, krytycznego spojrzenia na pozycję badaczki/badacza (Lather 1988; Reinharz 1992; Edwards 1990). Można powiedzieć, że podobnie jak badania feministyczne, streetworking ma na celu rozproszenie własności wiedzy pomiędzy beneficjentkami a pracownikami socjalnymi (Wolf 1996). W konsekwencji głównym postulatem perspektywy *harm reduction* i metody ulicznej pracy terenowej jest zmiana relacji władzy między pracownikami socjalnymi a beneficjentkami (analogicznie do relacji między badaczką a respondentkami) na bardziej demokratyczną.

Oczywiście w praktyce nie zawsze możliwa jest realizacja wszystkich postulatów czy założeń streetworkingu metodą redukcji szkód, choćby ze względu na specyfikę potrzeb beneficjentek, ich oczekiwania wobec pracowników socjalnych czy gotowość do aktywniejszego zaangażowania się w działania na rzecz poprawy własnej sytuacji. Nierzadko beneficjentki programów pomocowych nie są gotowe czy też nie chcą podejmować działań mających na celu polepszenie swojego położenia lub zmianę sytuacji mającej dla nich negatywne konsekwencje, zrzucając odpowiedzialność za podjęcie decyzji dotyczących np. leczenia czy terapii, kontaktu z instytucjami pomocowymi czy organami ścigania na barki pracowników socjalnych. Niejednokrotnie również sami terenowi pracownicy socjalni – zazwyczaj osoby z wyższym wykształceniem czy kapitałem społecznym i kulturowym, większą wiedzą ekspercką, lepszą pozycją społeczną niż beneficjentki programów pomocowych – sądzą, że powyższe zasoby dają im lepszy wgląd w sytuację kobiet świadczących usługi seksualne i większe kompetencje do podejmowania trafnych decyzji dotyczących ich życia. Takie przekonanie oraz stereotypowe wyobrażenia i opinie na temat kobiet pracujących w seksbiznesie, które nieobce są również streetworkerom, mogą w konsekwencji prowadzić do odpodmiotowienia beneficjentek programów pomocowych, niedowartościowania ich perspektywy czy rzeczywistych potrzeb. Zagrożenie to wiąże się również z faktem zewnętrznego finansowania programów streetworkerskich, skierowanych do kobiet świadczących usługi seksualne. Często charakter tych programów kształtowany jest nie na podstawie analizy potrzeb beneficjentek, ale podporządkowany jest formułowanemu przez grantodawców celom, które nie zawsze są zbieżne z najpilniejszymi potrzebami kobiet świadczących usługi seksualne¹⁵. W konsekwencji wiedza powstająca

¹⁵ Większość międzynarodowych i krajowych grantów, z których finansowane są programy streetworkerskie skierowane do kobiet świadczących usługi seksualne, skupia się na takich kwestiach jak profilaktyka HIV/AIDS, profilaktyka STI czy profilaktyka uzależnień, nie uwzględniając np. działań w obszarze pomocy prawnej, socjalnej czy psychologicznej.

w toku pracy streetworkerów, której fizyczną formą są między innymi raporty przedkładane grantodawcom, odpowiada niejednokrotnie potrzebom sprawozdawczym instytucji finansujących dany program pomocowy i nie oddaje rzeczywistego obrazu sytuacji „na ulicy”, nie uwzględnia też punktu widzenia kobiet świadczących usługi seksualne. Formulowana w ten sposób „wiedza terenu” może nabierać cech „wiedzy instytucji”, produkowanej z zewnętrznej perspektywy, w interesie organizacji, a nie beneficjentek. Dlatego też w pracy streetworkera czy streetworkerki kluczową rolę odgrywa autorefleksyjność, monitorowanie swoich postaw i stawianych przez zespół celów, oraz świadomość zagrożeń płynących z uwikłanych w proces pomocowy – będący równocześnie procesem wytwarzania wiedzy – relacji władzy.

6. ZAKOŃCZENIE

Podsumowując, możemy powiedzieć, że w odróżnieniu od dyskutowanej wyżej „wiedzy instytucji” „wiedza terenu” może mieć demokratyczny i wielogłosowy charakter. Budowana jest ona w dialogu między kobietami świadczącymi usługi seksualne na ulicy a streetworkerami, którzy – w założeniu – przyjmują wobec swoich beneficjentek nieoceniającą i nie-stygmatyzującą postawę, traktując je nie jako ofiary cudzych działań czy dewiantki, ale jako autonomiczne i samostanowiące się podmioty, gotowe brać czynny udział w dyskusji na temat swojej sytuacji i problemów. „Wiedza terenu” jest więc efektem negocjacji czy fuzji perspektyw pracowników socjalnych i beneficjentek programów pomocowych, rezultatem wymiany ich doświadczeń i wiedzy właściwej dla ich społecznego usytuowania oraz roli. Z tego względu wiedza ta nie rości sobie prawa do obiektywizmu i neutralności, a wręcz przeciwnie – ma ona krytyczny charakter (Kincheloe i McLaren 2010) i służy demaskowaniu fałszywych czy krzywdzących założeń leżących u podstaw „wiedzy instytucji” lub rozpowszechnionych w społeczeństwie przekonań na temat kobiet świadczących usługi seksualne. Uwzględnienie głosu osób marginalizowanych i dyskryminowanych w procesie wytwarzania wiedzy na temat prostytucji pozwala uzyskać obraz osób bezpośrednio w nią zaangażowanych, który stoi w opozycji i podważa ich wizerunek tworzony przez organy ścigania, wielu naukowców i inne instytucje pomocowe czy prawne. W konsekwencji wiedza ta może nieść ze sobą emancypacyjny potencjał, przelamując rozpowszechnione w społeczeństwie stereotypy i utarte klisze na temat kobiet świadczących usługi seksualne, natomiast samym kobietom może dać poczucie sprawczości i wpływu na kształt i specyfikę skierowanych do nich działań oraz tworzonej na ich temat wiedzy.

BIBLIOGRAFIA

- Agustin, Laura. 2005. *New Research Directions: the Cultural Study of Commercial Sex*, „Sexualities”, nr 5, s. 618–631.
- Agustin, Laura. 2007. *Sex at the Margins: Migration, Labour Markets and the Rescue Industry*, New York: Zed Books.
- Andrijasevic, Rutvica. 2010. *Migration, Agency and Citizenship in Sex Trafficking*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

- Antoniszyn, Michał i Andrzej Marek. 1985. *Prostytucja w świetle badań kryminologicznych*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Barry, Kathleen (red.). 1996. *The Prostitution of Sexuality*, New York: New York University Press.
- Balchan, Anna i Katarzyna Wiśniewska. 2007. *Kobieta nie jest grzechem*, Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Bernstein, Elizabeth. 2007. *Temporarily Yours: Intimacy, Authenticity, and the Commerce of sex*, Chicago: University of Chicago Press.
- Bielecka, Elżbieta (red.). 2005. *Streetworking. Teoria i praktyka*, Warszawa: Pedagogium.
- Błońska, Barbara. 2009. *Prostytutki i ich najbliższe otoczenie społeczne*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Carden, Michael. 2006. *Harm reduction*, w: Melissa Hope Dittmore (red.), *Encyclopedia of Prostitution*, London: Greenwood.
- Chapkis, Wendy. 1997. *Live Sex Acts: Women Performing Erotic Labor*, New York: Routledge.
- Dawid-Olczyk, Irena. 2006. *Wsparcie dla ofiar handlu ludźmi w praktyce Fundacji przeciwko Handlowi Kobietami „La Strada”*, w: Zbigniew Lasocik (red.), *Handel ludźmi: zapobieganie i ściganie*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Edwards, Rosalin. 1990. *Connecting Method and Epistemology: a White Woman interviewing Black Women*, „Women’s Studies International Forum”, nr 13, s. 477–490.
- Foley, Douglas i Angela Valenzuela. 2010. *Etnografia krytyczna. Polityka współpracy*, w: Norman K. Denzin i Yvonna S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, tom 1, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Foucault, Michel. 1998. *Nadzorować i karać: narodziny więzienia*, Warszawa: Wydawnictwo KR.
- Foucault, Michel. 2000. *Historia seksualności*, Warszawa: Czytelnik.
- Gardian, Renata. 2007. *Zjawisko sponsoringu jako forma prostytucji kobiecej*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Godzwon, Marta. 2010. *Call girl i video sex chat – praca dla seksualnie wyzwolonych kobiet czy forma współczesnej prostytucji?*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Górska, Agnieszka. 2006. *Pracując na ulicy*, „Prawo i Pleć”, nr 12, s. 23–24.
- Haraway, Donna. 1998. *Situated Knowledges: the Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective*, „Feminist Studies”, nr 3, s. 575–599.
- Izdebski, Zbigniew. 2006. *Ryzykowna dekada: seksualność Polaków w dobie HIV/AIDS: studium porównawcze 1997–2001–2005*, Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Izdebski, Zbigniew. 2010. *Raport Polpharmy. Seksualność Polaków w Internecie*, dostęp online: http://www.opzs.pl/uploads/assets/files/Seks_Polakow_w_Internecie_materiały.pdf [20.01. 2012].
- Jasińska, Magdalena. 1967. *Proces społecznego wykołajenia młodocianych dziewcząt*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Jasińska, Maria. 1989. *Zagadnienie prostytucji*, w: Igor Andrejew (red.), *System prawa karnego. Część druga*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Jędrzejko, Mariusz (red.). 2006. *Prostytucja jako problem społeczny, moralny i zdrowotny*, Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor.

- Karsznicki, Krzysztof. 2010. *Ściganie przestępstwa handlu ludźmi w Polsce*, Warszawa: Ośrodek Badania Handlu Ludźmi w Polsce.
- Kempadoo, Kamala i Jo Dozema (red.). 1998. *Global Sex Workers: Rights, Resistance, and Redefinition*, New York: Routledge.
- Kincheloe, Joe L. i Peter McLaren. 2010. *Teoria krytyczna i badania jakościowe. Rewizja*, w: Denzin Norman K. i Yvonna S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, tom 1, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Klimczyk, Wojciech. 2008. *Erotyzm ponowoczesny*, Kraków: Universitas.
- Kowalczyk-Jamnicka, Małgorzata. 1998. *Spoleczno-kulturowe uwarunkowania prostytucji w Polsce*, Bydgoszcz: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Bydgoszczy.
- Kurzępa, Jacek. 2005. *Młodzież pogranicza – „świnki”, czyli o prostytucji nieletnich*, Kraków: Impuls.
- Lather, Patti. 1988. *Feminist Perspective on Empowering Research Methodologies*, „Women’s Studies International Forum”, nr 11, s. 569–581.
- Leśniak, Małgorzata. 1994. *Przejawy dezorganizacji społecznej w środowisku wielkomiejskim*, niepublikowana rozprawa doktorska, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Lombroso, Cesare i Gianfranco Ferrero. 1895. *Kobieta jako zbrodniarka i prostytutka*, Warszawa: Wydawnictwo Hieronima Cohna.
- Michel, Małgorzata (red.). 2011. *Streetworking. Aspekty teoretyczne i praktyczne*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Namysłowska-Gabrysiak, Barbara. 2010. *Problematyka statusu osoby pokrzywdzonej w świetle regulacji przestępstw zawartych w art. 204 Kodeksu karnego*, dostęp online: http://www.kcik.pl/doc/Problematyka_statusu_osoby_pokrzywdzonej.pdf [20.01.2012].
- Overall, Christine. 1992. *What’s Wrong with Prostitution? Evaluating Sex Work*, „Signs”, nr 4, s. 705–724.
- Pheterson, Gail. 1996. *The prostitution prism*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Piotrowska, Joanna i Alina Synakiewicz. 2011. *Dość milczenia. Przemoc seksualna wobec kobiet i problem gwałtu w Polsce*, Warszawa: Fundacja Feminoteka.
- Pomarańska-Bielecka, Małgorzata. 2006. *Obraz handlu kobietami w prasie polskiej*, w: Zbigniew Lasocik (red.), *Handel ludźmi: zapobieganie i ściganie*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Posipszyl, Irena. 2008. *Patologie społeczne*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Reinharz, Shulamit. 1992. *Feminist Methods in Social Research*, New York: Oxford University Press.
- Raymond, Janice G. 2006. *10 powodów, by nie legalizować prostytucji (i prawna odpowiedź na popyt na prostytucję)*, „Prawo i Pleć”, nr 12, s. 52–59.
- Rekart, Michael L. 2005. *Sex-work harm reduction*, „Lancet”, nr 9503, s. 2123–2134.
- Rodzinkiewicz, Mateusz. 1999. *Komentarz do art. 203 i 204 kk*, w: Andrzej Zoll (red.), *Kodeks karny – komentarz. Część szczególna*, tom 2, Kraków: Kantor Wydawniczy Zakamycze.
- Sanders, Teela, Maggie O’Neill i Jane Pitcher. 2009. *Prostitution: sex work, policy and politics*, London: Sage.
- SWAN. 2009. *Arrest the Violence. Human Rights and Abuses Against Sex Workers in Central and Eastern Europe and Central Asia*, dostęp online: http://swannet.org/files/swannet/File/Documents/Arrest_the_Violence_SWAN_Report_Nov2009_eng.pdf [10.10. 2011].

- Szlendak, Tomasz. 2002. *Architektonika romansu: o społecznej naturze miłości erotycznej*, Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Słowiński, Stanisław. 1948. *Prawo karne materialne. Część szczególna*, Warszawa: Wydawnictwo Gebethnera i Wolffa.
- Transcrime. 2005. *Study on National Legislation on Prostitution and the Trafficking in Women and Children*, dostęp online: http://ec.europa.eu/anti-trafficking/download.action;jsessionid=vdYpPmGfRMpy0XCvgNybKGGTvJlnYnpTZQJrkHzknt90KTf3lJhn!511069867?nodeId=d5da8862-fcfa-432c-baf8-ac16b231653a&fileName=Study+on+National+Legislation+and+Prostitution_en.pdf&fileType=pdf [13.05.2011].
- Urban, Bronisław (red.). 1998. *Problemy współczesnej patologii społecznej*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Walendzik, Agnieszka. 2005. *Streetwork jako forma pracy socjalnej*, w: Elżbieta Bielecka (red.), *Streetworking. Teoria i praktyka*, Warszawa: Pedagogium.
- Walendzik-Ostrowska, Agnieszka. 2006. *Kilka mitów o prostytucji*, „Prawo i Pleć”, nr 12, s. 35–39.
- Wolf, Diane L. 1996. *Situating Feminist Dilemmas in Fieldwork*, w: Diane L. Wolf (red.), *Feminist Dilemmas in Fieldwork*, Colorado: Westview Press.
- Zielińska, Eleonora. 2006. *Handel ludźmi jako naruszenie praw kobiet*, w: Zbigniew Lasocik (red.), *Handel ludźmi: zapobieganie i ściganie*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

FROM INSTITUTIONAL KNOWLEDGE TO FIELD KNOWLEDGE:

TOWARDS DEMOCRATIC PRODUCTION OF KNOWLEDGE CONCERNING FEMALE SEX WORKERS

In our article we critically examine institutionalized forms of knowledge concerning female sex workers. Referring to our knowledge gathered during field work concerning situation of female sex workers in Poland and experiences as streetworkers associated with non-governmental organization, we have distinguished two disparate kinds of knowledge concerning female sex workers. On the one hand, we have identified “institutional knowledge”, exterior to them and created without their participation by the academic institutions, enforcement agencies (the police, prosecution) and aid institutions (governmental and non-governmental), and – on the other hand – “field knowledge”, constructed in a dialogue with female sex workers in the process of social work, particularly streetwork. The main difference between those two types of knowledge lies in the power relations intrinsic to the process of knowledge production, interests realized through this process and actions undertaken as its consequence.

Key word: female sex workers, sex work, prostitution, streetwork, institutional knowledge, field knowledge